

Frázovanie gregoriánskej melódie pomocou znakov adiastematickej neumovej notácie

Mariusz Białkowski

Hudobná akadémia Poznań, Poľsko

Moderné jazyky, ktoré majú svoje korene v latinčine, sa charakterizujú mnohými vlastnosťami. Hovorené slovo je najrýchlejší spôsob medziľudskej komunikácie. Parametre reči ako je hlasitosť, dynamika, zmeny modulácie hlasu podporujú výpoveď (vyjadrenie, prejav) a vplývajú na ľahkosť a rýchlosť osvojenia si hovoreného (vypovedaného) obsahu. Jedným z prvkov ústneho prejavu sú tiež prestávky, pauzy, ktoré nie sú spôsobené výhradne ľudskou fyziológiou – potrebou dýchania, ale sú predovšetkým podriadené skladbe a zmyslu odovzdaného obsahu.

Častým problémom pri prednese gregoriánskeho spevu je frázovanie, ktoré má vplyv tak na hlasovú interpretáciu, ako aj na teoretický výskum spevu. Preto vyznačenie miest rytmickej opory gregoriánskych kompozícií má závažný význam. Keďže máme k dispozícii tlačené pramene, môžeme preskúmať nielen rozvoj grafickej podoby kvadratickej notácie, ale aj spôsob, ako sa nám predstavuje vyššie uvedený problém. Stačí porovnať zápisy tej istej skladby pochádzajúce zo štyroch tlačených vydání gregoriánskeho repertoáru.

Sab-
bato.
Intro-
itus.

Erba mea auribus percipe
Domine, intellige clamorē meū: intēde voci
oratio nis meę, rex meus, & De us me us
Pfal.

*Graduale de Tempore. Romae ex
Typographia Medicaea 1614, p. 97^v*

Introitus. v.

ERBA me- a auribus per- cipe Dō-mi-
ne, intēl- li-ge clamō- rem me- um: In-
tēde vo- ci ora- ti- ō- nis me- ae, Rex me- us, et
De- us me- us. P. Quōn- iam ad te orābo: Dō-

*Liber gradualis juxta antiquorum codicum.
Wyd. Pothier J. Tournai 1883, s. 137*

Graduale Romanum. Rzym 1908, s. 116

Graduale Romanum. Solesmes 1974, s. 83

Už aj zbežné preskúmanie predstavených zápisov nám umožňuje vidieť grafické melodické a textové rozdiely zápisu kvadratickej notácie. Pre účely týchto úvah budeme venovať pozornosť len znakom delenia a rytmickým znakom jednotlivých zápisov. Medicejský notový zápis, ktorý bol v dejinách prvým tlačeným zdrojom, používa jednotlivé jednoduché čiary, ktoré pretínajú všetky štyri linajky červenej farby; výnimkou je koniec skladby zaznačený dvojitou čiarou. Na štvorlinajkovej notovej osnove medzi neumami, ktoré ukazujú priebeh melódie, sa objavuje *be mol*. Iné znaky delenia chýbajú. Podľa skúmaného zápisu frázovanie sa uskutočňuje podľa nasledujúceho rozdelenia:

Verba mea auribus | percipe Domine | intellige clamorem meum: | intende voci orationis meae, | rex meus et Deus meus. | |

Takmer tri storočia neskôr solesmanský mních J. Pothier vypracoval a vydal pre potreby benediktínskej komunity *Liber gradualis*, ktorého zápis je bližší našej dobe.

Najdôležitejšie pre výskum je zavedenie nových znakov rozdelenia melódie. Sú to: dvojitá čiara pretínajúca štyri linajky (*divisio maxima*), jednoduchá (jedna) čiara tiež pretínajúca štyri linajky (*divisio seu pausa major*) a tretí znak – čiara pretínajúca dve vnútorné linajky (*divisio seu pausa minor*)¹. Mimo rozdeľujúcich čiar zápis neobsahuje dodatočné rytmické ukazovatele.

Takže podľa don Pothier introit by mal byť frázovaný nasledovne:

Verba mea || auribus percipe Domine, | intellige | clamorem meum: | intende voci orationis meae, | Rex meus, | et Deus meus. | |

¹ *Liber gradualis juxta antiquorum codicum*. Wyd. Pothier J. Tournai 1883, s. VII-VIII.

Prvým záväzným vydaním gregoriánskeho spevníka je *Gradulae Romanum* z roku 1908. Základom tohto vydania bol *Liber gradualis*. Vydavatelja novej knihy zachovali znaky zavedené predchodcom a zaviedli dodatkovú *divisio minima* – čiara pretínajúca prvú linajku zhora². Podľa tejto koncepcie frázovanie prebieha nasledujúcim spôsobom:

Verba mea ' auribus percipe Domine, | intellige | clamorem meum: | intende voci ' orationis meae. | |

Okrem oficiálneho vatikánskeho vydania tejto publikácie v tom istom roku 1908 sa ukázalo, že solesmanskí mníši v *Graduale Romanum* zaviedli do zápisu ešte bodku, ktorá plnila úlohu rytmického znaku³.

Reforma Druhého vatikánskeho koncilu priniesla veľa liturgických zmien, ale žiadne z nich sa netýkali gregoriánskych spevov, ktoré v podstate všetky prešli do novej liturgie tak, že sa prispôbili liturgickému roku. Pokiaľ ide o rytmiku v pokoncilovom vydaní *Gradualae Romanum*, boli zachované pôvodné znaky – štyri druhy *divisio* (delenia) a bodka. Novinkou naproti tomu bolo zavedenie oblúkov nad čiarami *divisio*, aby sa predišlo príliš dlhým prestávkam na nádych. Preto rímsky graduál z roku 1974 navrhuje:

Verba mea auribus percipe Domine, | intellege | clamorem meum: | intende voci ' orationis meae. | |

Po zhromaždení výsledkov prevedených analýz môžeme spozorovať, že problém frázovania a rozdelenia gregoriánskych melódií prechádzal počas storočí istým vývojom. Avšak až súčasné skúmania gregoriánskeho spevu a adiaematického zápisu melódií priniesli očakávané výsledky:

Z tohto dôvodu je pre výskum gregoriánskeho spevu najlepšie používať knihu *Graduale Triplex*, v ktorej nad i pod kvadratickou notáciou rímskeho graduála z roku 1974 sú dopísané dva adiaematické zápisy: rukopis Laon 239 a Einsiedeln 121 (alebo aj tkz. Cantatorium 359).

² *Graduale Romanum*. Rzym 1908, s. XIII.

³ *GRADUALE SACROSANCTAE ROMANAE ECCLESIAE DE TEMPORE ET DE SANCTIS SS. D. N. PII X. PONTIFICIS MAXIMI JUSSU RESTITUTUM ET EDITUM AD EXEMPLAR EDITIONIS TYPICAE CONCINNATUM ET RHYTHMICIS SIGNIS A SOLESMENSIBUS MONACHIS DILIGENTER ORNATUM. TYPIS SOCIETATIS S. JOANNIS EVANG. Desclée & Socii [olim Desclée, Lefebvre et Soc.] S. Sedis Apostolicae et S. Rituum Congregationis Typographi. ROMAE, TORNACI 1908.*

In Verba mea (GT⁴ 83; L⁵ 67; E⁶ 145)

IN. V
RECKS

Erba me- a * auri-bus pér- ci-pe Dó-mi- ne, in-
tél- le-ge clamó- rem me- um : inténde vo-
ci o-rá-ti- ó- nis me- ae. Ps. Quó-ni- am ad te

Počuj, Pane, moje slová, pozri na moje stonanie

Incipit skúmaného introitu je veľmi podobný intonácii V. žalmového tónusu, ktorého rytmický priebeh je plynulý. Potvrdzujú to: matzenský zápis prostredníctvom punctum a sanktgallenska notácia – sériou tractulus a virga. Melódia prechádza z toniky na dominantu módsu tritus autentický (DO) na prízvučnej slabike slova *auribus*, v ktorej sa nachádzajú neumy so zvýšenými hodnotami (episemovaná virga a uncinus s tenere). Stabilizáciu stupňa DO melódia dosahuje v bvirge na poslednej slabike slova *auribus*, po čom cez plynulosť neum (napr. tristropha) melódia smeruje do kadencie na slove *Domine* uzatvárajúcej prvú časť. Je jasné, že rytmus melódie od prvého tónu na tonike FA prechádza cez dominantu DO, aby skončil svoju cestu na tonickom stupni. Pozornosť priťahuje fakt, že melodický a rytmický priebeh sú podriadené obsahu prvej vety: *počuj, Pane, moje slová*.

Druhá časť skladby (*pozri na moje stonanie*) otvára taktiež plynulý priebeh melódie, ktorá z toniky tritus prechádza na LA a ďalej na dominantu. Melódia sa zastavuje na DO prostredníctvom rozšírenej kadencie nad zámenom *meum*.

Tretia časť vety introitu pokračuje na dominantnom stupni, po ktorom cez LA vedie ku kadencii na stupni FA. Aj tentoraz plynulý priebeh melódie je potvrdený neumami metzenského a sanktgallenského zápisu.

Vzhľadom na vyššie uvedenú rytmicko-modálnu analýzu je možné stanoviť frázovanie skúmaného introitu:

Verba mea auribus percipe Domine, intellege clamorem meum:

intende voci orationis meae.

Je jasné, že každá z týchto fráz má svoj vlastný rytmus, ktorý je založený na štrukturálnych tónoch kompozície a neumatickej artikulácii. Ale najdôležitejšie je definovať slovo-melodickú jednotu, ktorá v konečnom dôsledku určuje architektúru celej skladby.

Ak porovnáme predloženú schému s vyššie uvedenými záznamami, ukazuje sa, že adiaematická notácia je jediným správnym nástrojom pre tento typ výskumu, a teda aj interpretáciu gregoriánskeho spevu.

Používané znaky v gregoriánskej melódii svedčia o vývoji uvažovania nad frázovaním gregoriánskej vety. Pozornosť vzbudzujú najmä oblúky nad znakmi *divisio* (delenia) zavedené v poslednom vydaní *Graduale Romanum*. Vydavateľ chce upozorniť, aby v priebehu spevu nebol nádych, aby sa nezdržoval priebeh melódie.

Preto prvým kritériom pre určenie koncových bodov rytmického priebehu melódie sú kadenčné frázy. Pretože adiaematická notácia nie vždy obsahuje vlastné znaky na označenie kadencie, často iba prax a znalosť repertoáru sa stávajú spoľahlivým kritériom.

⁴ *Graduale Triplex*. Wyd. Billecocq M. C., Fischer R. Solesmes 1979.

⁵ Bibliothèque Municipale 239, okolo 930 r., graduaľ, *Paléographie Musicale* 1/10.

⁶ Stiftsbibliothek 121, 960 – 970 r., graduaľ, *Paléographie Musicale* 1/4; *Codex 121 Einsiedeln. Kommentar zum Faksimile*, Weinheim 1991.

Notopisec má k dispozícii znaky alebo spôsoby k jasnému zápisu kadencie (napr. kadenčný torculus \sim , clivis s episemom N), ale nie je nútený zapisovať veci jednoznačne. Preto nie všetky neumové znaky majú „kadenčnú verziu“. Príkladom môže byť *pressus maior*.

All. v. Emitte Spiritum (GT 252; C⁷ 117)

Iubilus prezentovaného aleluja končí charakteristicky kadenčným obratom, ktorý tvoria *pes quassus* a *pressus maior*. Z grafického hľadiska *pressus* môžeme stretnúť aj v iných melodických kontextoch, ale v závere uvedeného alleluja má bez pochyb hodnoty kadenčné, teda rozšírené. Spevácke skúsenosti potvrdzujú, že frázovanie gregoriánskej melódie sa nachádza na správnom mieste. Znalosť gregoriánskeho repertoáru je neodmysliteľná pri štúdiu gregoriánskych skladieb.

Okrem neum, ktoré môžu plniť úlohy frázovania, existujú ešte dodatkové znaky adialematického neumového zápisu, ktoré pripomínajú spevákovi, kde má frázovať. Sú to epizéma a písmenové znaky, ktoré v logike sanktgallenského adialematického neumového zápisu spresňujú notáciu, lebo už sám neumový zápis, ktorý je syntézou slova a melódie obsahuje všetky potrebné informácie k správnej interpretácii spevu. Preto dodatkové znaky sú len doplnením notácie často krát iba z praktických dôvodov. (Na porovnanie porov. nižšie uvedené ukážky breviárových antifón prevzatých z Monastického Antifonára (AM).

Ant. Ego autem
(AM 45/3; H⁸ 39/10)

Ant. Ad te, Domine
(AM 45/7; H 39/14)

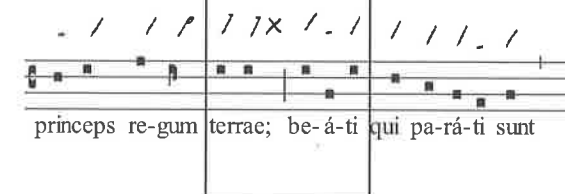
Ant. Exspectabo Dominum
(AM 13/4; H 21/2)

Ant. Popule meus
(AM 173/5; H 167/14)

Ant. Ecce veniet Dominus
(AM 38/2; H 36/15)

Vyššie uvedené antifóny boli skomponované na základe modálnej štruktúry protus plagálnym transponovaným do LA (modus II *), ktorý našiel široké uplatnenie v repertoári spevov ofícia.

Pri preskúmaní kvadratickej notácie môžeme vidieť, že vo všetkých prípadoch po rozšírenej kadencii na RE nasleduje *divisio minor*, ktorá je akýmsi ukazovateľom melodického priebehu frázy. Ak sa však východiskovým bodom stane adialematická neumová notácia, potom výsledkom skúmaní budú úplne iné (odlišné) závery.

⁷ Stiftsbibliothek 359, 922 – 925 r., Cantatorium, *Paléographie Musicale* II/2; *Monumenta Paleographica Gregoriana* III.

⁸ Stiftsbibliothek 390/391, 990 – 1000 r., antyfonarz Hartkera, *Paléographie Musicale* II/1.

V prvom prípade (Ant. Ego autum) sanktgallenský notopisec nad kadenčným slovom *ascipiam* zapísal plynulé neumy (*clivis, celeriter a tri virgi*). Za nimi znova umiestnil písmenový znak „c“, ktorý kantorovi pripomína, že by sa nemal zastavovať, aby melódia nestratila svoj rytmus a textový obsah. Jej priebeh smeruje do kadencie na *Deum*, kde sú dve epizemované *clivis*. Na základe analýzy môžeme zhrnúť frázovanie nasledujúceho fragmentu do takejto podoby.

Ego autem ad Dominum aspiciam, et exspectabo Deum...

(Ja však budem hľadiť na Pána a očakávať Boha..., porov. Mich 7,7)

Podobnú rytmicko-melodickú interpretáciu (výklad) môžeme očakávať v Ant. Ad te, Domine. Notopisec v danej skladbe používa sériu *tractulusóv*, ktoré zo svojej prirodzenosti majú plynulé hodnoty. Preto predstavený neumový zapis antifóny by sa mal frázovať nasledovným spôsobom.

Ad te, Domine, levavi animam meam. Veni et eripe me...

(K Tebe Pane dvíham svoju dušu. Príď a zachráň ma (vyslobod' ma)..., por. Ž 142,8)

Podobné rytmicko-melodické pokračovanie si vyžaduje antifóna *Exspectabo Dominum*. V skúmanom mieste sanktgallenský notopisec zapísal nad *meum* epizemovanú virgu, ktorá rytmicky kladie rozšírenú kadenciu na RE. Dodatočne však dodáva písmenovú skratku „s“ („st“, statim – spolu, nezastavovať sa), ktorá jednoznačne poukazuje na pokračovanie ďalej v speve.

Exspectabo Dominum, salvatorem meum, et praestolabor eum....

(Čakám na Pána, môjho spasiteľa a dúfam v Neho..., por. Iz 8,17)

Štvrtý uvedený fragment antifóny *Popule meus* dáva zase iný výklad. Sanktgallenský notopisec v kadenčnom slove *tibi* zapísal dve epizemované virgi, ktoré v melodickom kontexte rozšírenej kadencie spomaľujú rytmus melódie. To znamená, že ide o frázovanie podľa iného modálneho vzoru.

Popule meus, quid feci tibi aut quid molestus fui? ...

(Lud môj, čo som ti urobil, čím som ti bol na ťarchu ..., por. Mich 6,3)

Notopisec má k dispozícii aj iné nástroje na vyjadrenie frázovania gregoriánskej vety. V poslednom príklade (Ant. Ecce veniet dominus) zainteresované miesto vybavil znakom „x“ („x“, expectare – počkať). Mimo neum (epizemované virgi), ktoré pripadajú v kadencii, dodatočne použil znak, ktorý pripomína kantorovi, aby prerušil krátkou pauzou rytmicko-melodický tok melódie.

Ecce veniet Dominus, princeps regum terrae; beati qui parati sunt....

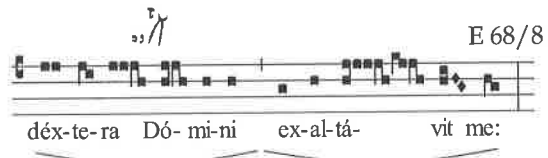
(Hľa príde Pán, Kráľ (Vládca) kráľov zeme, blahoslavení, ktorí sú pripravení ...)

Z toho vyplýva, že sanktgallenský notopisec disponuje vhodnými nástrojmi na vyjadrenie architektonickej stavby gregoriánskej melodicko-verbálnej celistvosti. Môžeme povedať, že sú to rytmické znaky notácie, ktoré majú schopnosť vplývať na rytmus melódie.

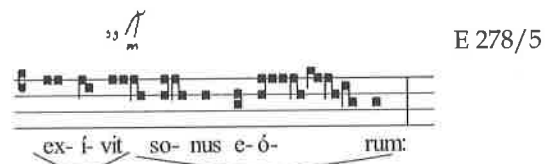
Súčasný objav semiológie ukázali, že písmenový znak „m“ (*mediocriter* – umiernenosť) patrí medzi rytmické znaky, a preto jednou z jeho funkcií je aj frázovanie gregoriánskej vety.

Toto je gregoriánsky vzorec, ktorý našiel použitie v dvoch rôznych ofertóriách.

Of 2 Dexteræ Domini (GT 194/2)

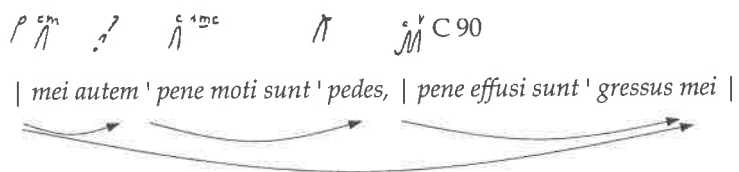
Of 2 In omnem (GT 435/3)

V prvom prípade člen *dexteræ Domini exaltavit me* (Pánova pravica ma zdvihla, por. Ž 117, 16) sa skladá z dvoch častí. Upozorňuje naň kadenčný obrat nad *Domini*, naproti tomu v druhom prípade, v tej istej melódii sa objavuje iné rozdelenie vzhľadom na zmysel textu: *exivit sonus eorum* (ich hlas sa rozlieha, por. Ž 18, 5), čo signalizuje zapísanie *mediocriter* pod *clivis*.

V kompozíciách neumového a melizmatického štýlu písmenový znak „m“ sa môže objaviť na konci melodického obratu uzatvárajúceho časť skladby. Môže sa objaviť taktiež na začiatku poukazujúc na nástup, začiatok novej časti.

Tu je príklad rozdelenia časti verša graduálu *Tenuisti manum* (GT 134/5). Zvislé čiary v texte zodpovedajú *divisio* vatikánskej notácie, kvôli jasnosti úvah v týchto miestach boli umiestnené neumové znaky.

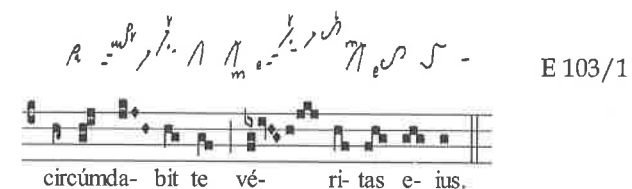
(no mne sa temer podlomili nohy, takmer som sa zaptácal - por. Ž 72, 2)

Autor kvadratickej notácie delí vetu na päť častí. Naopak semiologicko-slovno-modálna analýza ukazuje inú architektonickú štruktúru fragmentu verša.

V obidvoch prípadoch slova *sunt* sa vyskytujú predĺžené neumy (*salicus*, episemovaná virgá a episemovaný *clivis*), ktoré neplnia úlohu kadencie z dôvodu, že nejde o kadenčný charakter melódie. Pozornosť vzbudzujú použité *mediocriter* v slove *pene*. V obidvoch prípadoch melódie nekončia neumami s rozšírenými hodnotami (*cephalicus* a *clivis* s *celeriter*). Z tohto dôvodu písmenový znak „m“ signalizuje gregoriánskemu kantorovi začiatok novej časti alebo segmentu, ktorá z hľadiska obsahu slov tvorí logickú jednotu celku. Jednotlivé časti však tvoria gregoriánsku vetu. Ukazuje sa tiež, že na niektorých miestach sa vatikánske *divisio* zhodujú s *mediocriter*.

Vo vyššie uvedenom prípade gregoriánsky notopisec pomocou písmena „m“ upozorňuje interpreta o existujúcich melodicko-verbálnych zhodách, ktoré sa nachádzajú v melódii. Existujú aj prípady, keď v kontexte rozšírených hodnôt *mediocriter* naznačuje kontinuitu (nepretržitosť) spevu.

Of 8 Scapulis suis (GT 77/2)

Pozornosť vzbudzuje episemovaný *clivis* nad zámenom *te*, ktorý má rozšírené hodnoty.

Nemožno totiž oddeľovať *circumdabit te* od *veritas eius* z hľadiska obsahu tvoria jeden celok. Preto aj napriek pomalšiemu tempu melódie, kantor je upozornený na kontinuitu textu: *jeho vernosť bude fa obklopať*, por. Ž 90, 5. Tieto prípady môžu byť kvalifikované ako rétorické. Keďže notopisec chcel vyjadriť dôležitosť výrazu v texte, použil neumy s rozšírenými hodnotami, ktoré môžu mať podobný význam ako kadenčné. Prepisovateľ melódii, ktorý disponuje znakom „m“, dopracováva notáciu a tým naznačuje nutnosť pokračovania frázy bez prerušenia melódie.

Gregoriánsky spev si vyžaduje popri správnej výslovnosti taktiež správne prednesenie melódie, ktorá korešponduje s obsahom textu. Dôležitú úlohu zohrávajú v tomto ohľade jednotlivé stupne, na ktorých bola osadená gregoriánska melódia: stupne modálno-kompozičného modusu, melodicko-slovné akcenty, ambitus melódie, neumatická artikulácia, kadenčné závery. Rytmická štruktúra skladby je hierarchický usporiadaná a skladá sa z častí a segmentov tvoriacich vety. Naznačujú to znaky neumovej notácie. Stredoveký notopisec disponuje nástrojmi na vyjadrenie fráz gregoriánskej vety vo forme neumových znakov. Bez ohľadu na druh rytmicko-melodického priebehu – či bude plynulý, rozšírený alebo kadenčný, v každom z týchto prípadov je možné použitie vhodných rytmických znakov, ktoré informujú o architektonickej stavbe gregoriánskej kompozície.

Surčitosťou možno povedať, že nie všetky vatikánske delenia správne vyznačujú melodicko-verbálne prvky gregoriánskej jednoty. Nie všetky správne poukazujú na nádych. Rytmický uzol, o ktorý sa opiera gregoriánska melódia, nie vždy označuje pre kantora miesto pre nádych. K určeniu správneho miesta je nevyhnutná analýza iného typu. Avšak správne frázovanie gregoriánskej melódie je zárukou (garanciou) správneho odovzdávania obsahu spievaného slova.